

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ НЕПОВНОЛІТНІМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO EDUCATION FOR MINORS IN WARTIME: PROBLEMS AND PROSPECTS

Новіцька І.В., аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

У науковій статті окреслено коло проблем, які утворюють виклики на шляху реалізації права на освіту неповнолітніми у період воєнного стану, серед яких: загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу; руйнування освітньої інфраструктури та втрата навчальних матеріалів і ресурсів; вимушене переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон; втрата ефективного управлінського контролю над освітнім процесом на територіях, що опинилися під тимчасовою окупацією або знаходяться в зоні воєнних дій; скорочення фінансування освітньої сфери за рахунок зниження асигнувань з державного та місцевих бюджетів. Акцентовано увагу на правових аспектах гарантування реалізації права на освіту відповідно до міжнародних норм та національного законодавства. Досліджено основні труднощі, з якими зустрічаються неповнолітні та їх батьки під час освітнього процесу в умовах воєнного стану. Доведено наявність заходів, запроваджених з метою створення належних умов для забезпечення безпеки здоров'я учасників навчального процесу в закладах загальної середньої освіти. Встановлено сутність таких заходів, які полягають як у забезпеченні фізичної безпеки та психологічного комфорту неповнолітніх, а також у формуванні в них необхідних знань, навичок та компетентностей задля сприяння ведення безпечного та здорового способу життя в умовах сучасних викликів. Виявлено, що для того, щоб сформувати безпечні, комфортні та здорові умови навчання в закладах загальної середньої освіти, набуття учнями компетентностей, необхідних для безпечного та здорового способу життя Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2024 рік». Війна має глибокий вплив на психіку дітей. Стрес, травматичні переживання, постійний страх за своє життя та життя близьких негативно позначаються на здатності неповнолітніх до навчання. Це створює додаткові труднощі для процесу навчання, оскільки в умовах війни дітям необхідна не лише освіта, а й психологічна допомога.

Ключові слова: право на освіту неповнолітніми, освіта в умовах війни, освітній процес, воєнний стан.

The scientific article outlines the problematic aspects of the implementation of the right to education for minors during martial law, including: the threat to the life and health of participants in the educational process; the destruction of educational infrastructure and the loss of educational materials and resources; the forced displacement of participants in the educational process within Ukraine and abroad; the loss of effective managerial control over the educational process in territories under temporary occupation or in war zones; and the reduction of funding for the education sector due to decreased allocations from state and local budgets. The focus is placed on the legal aspects of guaranteeing the realization of the right to education in accordance with international norms and national legislation. The study investigates the main difficulties encountered by minors and their parents during the educational process under martial law. It is demonstrated that measures have been implemented to create appropriate conditions for ensuring the health and safety of participants in the educational process in general secondary education institutions. The essence of these measures is established, which includes ensuring the physical safety and psychological comfort of minors, as well as fostering the necessary knowledge, skills, and competencies to promote a safe and healthy lifestyle in the face of contemporary challenges. It is revealed that, in order to create safe, comfortable, and healthy learning conditions in general secondary education institutions, and to equip students with competencies necessary for a safe and healthy lifestyle, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted the decree "On Approving the Action Plan for the Implementation of the National Strategy for the Development of a Safe and Healthy Educational Environment in the New Ukrainian School for 2024." The war has a profound impact on children's mental health. Stress, traumatic experiences, and constant fear for their lives and the lives of their loved ones negatively affect minors' ability to learn. This creates additional challenges for the learning process, as children, in the conditions of war, require not only education but also psychological support.

Key words: right to education for minors, education in times of war, educational process, martial law.

Постановка проблеми. Право на здобуття загальної середньої освіти є невід'ємною складовою частиною загальнолюдських прав, що гарантуються міжнародними правовими актами та національним законодавством. Це право закріплене в Конституції України [1], а також у низці законодавчих актів, зокрема в Законах України «Про освіту» [2], «Про повну загальну середню освіту» [3], «Про охорону дитинства» [4] та інших. Крім того, міжнародні документи, такі як Загальна декларація прав людини [5], Конвенція про права дитини [6], Конвенція з подолання дискримінації в освіті [7], підкреслюють важливість забезпечення доступу до освіти для кожної дитини, незалежно від її соціального або економічного статусу. Варто підкреслити, що в умовах воєнного стану в Україні, попри надзвичайні обставини, ці фундаментальні права не скасовуються, а система освіти продовжує діяти в рамках законодавчих норм. Проте, в умовах активних бойових дій, виникають нові проблеми, що вимагають від освітніх установ гнучкості та адаптації. Під впливом війни усі заклади освіти потребують забезпечення безпеки учнів та педагогів, а також оптимізації процесу навчання в умовах нестабільної ситуації. Тому виявлення проблем реалізації права на освіту неповнолітніми в умовах воєнного стану є склад-

ним і багатогранним питанням, яке потребує врахування численних аспектів, пов'язаних із безпекою, доступністю, якістю та організацією освітнього процесу.

Метою статті є здійснення аналізу сучасних проблемних питань реалізації права на освіту неповнолітніми в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, стало одним із найбільших викликів для національної безпеки та стабільності країни. Військові дії, руйнування інфраструктури, переміщення населення й обмеження на переміщення осіб створили значні загрози для належного функціонування освітнього процесу в усіх типах закладів освіти. Такі умови поставили перед державою завдання не лише відновити нормальний процес навчання, а й забезпечити право на освіту кожного громадянина України. Варто зауважити, що окреслені проблеми мають комплексний вплив на всіх учасників освітнього процесу включаючи неповнолітніх осіб.

На початку 2022 року суттєвими викликами для сфери освіти стали:

1. Загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, обмеження доступу до базових потреб людини.

2. Масштабні руйнування освітньої інфраструктури: пошкодження приміщень закладів освіти, навчальної матеріально-технічної бази, навчально-виробничих баз практики.

3. Вимушене масштабне переміщення учасників освітнього процесу в межах України та за кордон, що призвело до значних втрат контингенту здобувачів освіти, педагогічного й викладацького складу.

4. Загострення проблеми забезпечення доступу до освіти українським школярам та студентам, порушення безперервності освітнього процесу.

5. Втрата управлінського освітнього контролю на територіях, що потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій. Насильницька переорієнтація українських здобувачів освіти на російські навчальні програми, підручники, примусовий перехід на російську мову навчання.

6. Зменшення видатків державного та місцевих бюджетів на освіту.

7. Забезпечення розвитку приватної освіти на рівнях дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти [8, с. 12]. Як бачимо, під час війни сфера освіти в Україні зазнала чимало суттєвих викликів, які потребують термінового правового регулювання та наукового осмислення. Одним із основних викликів є загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу, що призводить до порушення права на безпечне навчання. Крім того, руйнування освітньої інфраструктури негативно впливає на доступність та якість освіти, а також створює додаткові проблеми у виконанні державою своїх зобов'язань щодо забезпечення права на освіту.

Однак, незважаючи на зазначені вище проблемні аспекти, Міністерство освіти і науки України з перших днів війни продовжило свою роботу, забезпечило постійну комунікацію з обласними департаментами освіти й керівниками закладів вищої освіти. Міністерство освіти і науки України звернулося з відкритим листом до міжнародних партнерів, зокрема міністрів країн Європейського Союзу, із проханням забезпечити підтримку системи освіти України. Водночас було припинено співпрацю у сфері освіти та науки з рф і профільними державними органами країни, що підтримали збройну агресію проти України. Для забезпечення безпекової ситуації у закладах загальної середньої освіти було на короткий час призупинено освітній процес та оголошено канікули. Надалі освітній процес продовжився з використанням усіх доступних форм: онлайн (із застосуванням IT-технологій і дистанційного доступу на територіях, близьких до місць бойових дій), офлайн (на територіях, віддалених від місць боїв), у змішаному режимі [8, с. 13].

У 2020 році урядом було затверджено Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, яке визначає механізм забезпечення здобуття повної загальної середньої освіти за дистанційною формою, а також використання технологій дистанційного навчання під час організації здобуття освіти за різними формами в закладах освіти, які забезпечують здобуття повної загальної середньої освіти [9].

Попри появу вищезазначеного акта, під час організації онлайн навчання під час війни виникає низка проблем, які значно ускладнюють навчальний процес. По-перше, у зв'язку з військовими діями багато навчальних закладів змушені тимчасово припинити свою діяльність або функціонувати в умовах значних обмежень. Ці обставини ускладнюють забезпечення безперервності навчального процесу, дотримання встановлених вимог щодо освітніх стандартів, а також реалізації прав учнів на отримання освіти.

Варто наголосити, що однією з найбільших проблем у сфері освіти є загроза фізичній безпеці як учнів, так і педагогів. У зонах бойових дій часто відбуваються

обстріли навчальних закладів, знищення або пошкодження інфраструктури шкіл. У таких умовах багато шкіл вимушені припинити навчання або переходити на дистанційну форму.

Другим важливим аспектом є проблема забезпечення доступу до навчальних матеріалів та платформ для всіх учасників навчального процесу. Оскільки в умовах війни значна частина населення може залишатися без стабільного інтернет-зв'язку або електричної енергії, що ускладнює реалізацію принципу рівного доступу до освіти.

Окремо слід зазначити аспекти, пов'язані з безпекою навчального процесу під час воєнного стану. На фоні військових загроз та евакуації, виникає необхідність у перегляді механізмів і процедур, пов'язаних з фізичною та психологічною безпекою учнів, що можуть бути під час онлайн навчання. Необхідно також врегулювати питання щодо правової відповідальності за неналежне виконання освітніх стандартів в умовах воєнного стану та організувати належний моніторинг виконання цих стандартів у віддалених регіонах.

У 2022/2023 навчальному році через воєнний стан значно зменшилась кількість неповнолітніх учасників освітнього процесу на Східній та Північно-східній частині України [10]. Неповнолітні разом зі своїми сім'ями вимушені були покидати свої домівки і переїздити за кордон, деякі переїздили до інших регіонів нашої країни, таким чином змінивши місце здобуття загальної середньої освіти. Варто підкреслити, що неповнолітні є особливою категорією осіб (дітей) у віці з 14 до 18 років. Захист прав неповнолітніх є важливою складовою правової політики держави, оскільки цей період життя є важливим для соціалізації, становлення особистості, а також для формування моральних і правових засад, які впливають на поведінку та розуміння правових норм у майбутньому.

Згідно досліджень, проведеними Державною службою якості освіти України за результатами опитування керівників за 2023/2024 навчальний рік з'ясовано, що ситуація зі зміною контингенту учнів стабілізувалася. У порівнянні з 2022/2023 навчальним роком кількість учнів, які виїхали за кордон і змінили місце проживання, зменшилася. На Півдні та Сході країни кількість учнів/учениць зменшилася через виїзд в інший регіон і зміну місця навчання: 33% та 23% відповідно. Кількість учнів/учениць збільшилася за рахунок дітей ВПО: 5% (Захід), 21% (Північ), 20% (Центр), 11% (Південь). Кількість учнів/учениць збільшилася за рахунок школярів, які повернулися з-за кордону/інших регіонів України (по 5% на Заході та Сході, 13% на Півночі). Частина учнів/учениць попри те, що продовжують навчатися у тих самих закладах, де здобували освіту до 24 лютого 2022 року, змінили місце проживання. Результати анкетування батьків учнів/учениць показують, що вже другий навчальний рік поспіль найбільші переміщення відбуваються на Сході та Півдні країни [10].

Отже, можемо зробити висновок, що у 2023/2024 навчальному році, ситуація щодо зміни контингенту учнів стабілізувалася. У порівнянні з попереднім навчальним роком відзначено зменшення кількості учнів, які виїхали за кордон або змінили місце проживання. Крім того, певна частина учнів повернулася до навчання після виїзду за кордон або з інших регіонів України, що також має позитивний вплив на забезпечення освітнього процесу. Також важливо зазначити, що частина учнів, незважаючи на зміну місця проживання, продовжують навчатися в тих самих закладах, де навчалися до початку війни. Ці зміни свідчать про значні адаптаційні процеси у системі освіти, зокрема щодо внутрішньої мобільності учнів та стабілізації навчального процесу, незважаючи на складні умови, що виникли внаслідок війни.

Підкреслимо, що наслідки воєнного стану також призвели до руйнування інфраструктури, необхідної для організації навчання. Пошкодження або знищення шкіл,

відсутність електрики та інтернету у багатьох регіонах ускладнюють доступ до освіти. Держава повинна забезпечити як фізичний, так і технологічний доступ до навчання через відновлення шкіл або створення альтернативних навчальних платформ.

З метою формування безпечних, комфортних та здорових умов навчання в закладах загальної середньої освіти, набуття учнями компетентностей, необхідних для безпечного та здорового способу життя 5 липня 2024 року Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2024 рік». Зазначеним планом заходів визначено такі стратегічні цілі: 1. Здоров'язбережувальна складова освіти. 2. Комплексність розвитку фізичної культури та посилення рухової активності. 3. Розбудова системи здорового харчування, формування культури харчування та правильних харчових звичок. 4. Удосконалення медичного обслуговування учнів і працівників закладів освіти. 5. Ефективне психологічне забезпечення освітнього процесу. 6. Підготовка працівників закладу освіти та їхнє здоров'я. 7. Безпечність, доступність та інклюзивність освітнього середовища. 8. Міжсекторальна взаємодія та залучення соціальних інституцій [11].

Запроваджені заходи орієнтовані на створення належних умов для забезпечення безпеки здоров'я учасників навчального процесу в закладах загальної середньої освіти. Сутність таких заходів полягає не лише у забезпеченні фізичної безпеки та психологічного комфорту учнів, а й у формуванні у них необхідних знань, навичок та компетентностей, які сприятимуть веденню безпечного та здорового способу життя в умовах сучасних викликів. Це включає впровадження програм, що сприяють розвитку свідомості учнів щодо значення фізичного та психічного здоров'я, а також навчання їх навичкам самозахисту, першої медичної допомоги та безпечної поведінки в різних життєвих ситуаціях. Цілком доречною є інтеграція цих аспектів у навчальні плани та програми, що сприяють всебічному розвитку особистості, з урахуванням здоров'язберігаючих технологій та сучасних підходів до організації навчального середовища.

Важливим проблемним питанням, яке потребує вирішення, є те, що під час війни частина кваліфікованих викладачів виїхала з країни або змушена припинити свою діяльність. Це, у свою чергу, призводить до того, що в освітніх закладах може не вистачати фахових кадрів, що ставить під загрозу якість навчання. Важливо забезпечити

належну професійну підготовку та підтримку для педагогів, зокрема через унормування оплати праці, проведення дистанційних курсів та програм підвищення кваліфікації.

Не менш важливим аспектом є те, що війна має серйозний психологічний вплив на дітей, багато з яких переживають травматичні події. Відсутність достатньої психологічної допомоги для дітей може призвести до довгострокових психічних розладів, що впливатимуть на їх навчання. Законодавство повинне забезпечити інтеграцію психосоціальної підтримки в освітній процес, зокрема шляхом запровадження обов'язкових програм для дітей та педагогів, що допомагають знизити стрес та адаптуватися до нових умов. До того ж, діти з особливими освітніми потребами в умовах війни зустрічаються з додатковими труднощами у доступі до освіти. Відсутність належного фінансування та спеціалізованих закладів освіти, а також неефективне правове регулювання для таких дітей, ставить під загрозу їх рівність в отриманні освіти.

Висновки. Загострення проблеми переміщення учасників освітнього процесу, зокрема учнів і педагогів, внутрішньо переміщених осіб і навчання за кордоном, стало причиною значних втрат як зі сторони здобувачів освіти, так і кваліфікованих педагогічних кадрів. Водночас зниження бюджетних видатків на освіту та недостатня підтримка приватного сектору освіти на рівнях дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти також погіршують доступ до якісної освіти, ставлячи під загрозу її безперервність.

Особливо тривожною є втрата управлінського контролю над освітнім процесом на окупованих територіях, де примусові зміни в освітніх програмах і мові навчання є порушенням прав дитини на освіту.

Враховуючи ці проблеми, необхідно розробити нові правові механізми, що дозволяють адаптувати освітні процеси до умов воєнного часу. Це може включати тимчасові зміни у законодавстві, що стосуються термінів навчання, переведення на гнучкіші форми атестації, а також забезпечення належного захисту прав учасників освітнього процесу в умовах постійних змін та викликів, пов'язаних з війною.

Вирішення зазначених проблем потребує термінових правових ініціатив, які забезпечать реалізацію прав дітей на освіту в умовах війни. Необхідно розробити нові законодавчі акти та вдосконалити існуючі механізми для забезпечення прав неповнолітніх на освіту, зокрема через удосконалення процесу реєстрації та зарахування, організацію безпечного середовища для навчання та підтримку соціальної та психологічної адаптації дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 02.03.2025).
3. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. Дата оновлення: 17.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 02.03.2025).
4. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 02.03.2025).
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 02.03.2025).
6. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 02.03.2025).
7. Конвенція з подолання дискримінації в освіті від 14 грудня 1960 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174 (дата звернення: 02.03.2025).
8. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. Київ : Міністерство освіти і науки України, Інститут державної аналітики, 2022. 358 с.
9. Про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти: Положення Кабінету Міністрів України від 28 вересня 2020 р. № 941/35224. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20> (дата звернення: 02.03.2025).
10. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2023/2024 навчальному році проведено Державною службою якості освіти України та Державною освітньою установою «Навчально-методичний центр з питань якості освіти» у грудні 2023 – січні 2024 року. URL: <https://sqe.gov.ua/diyalnist/monitoringovi-doslidzhennya/opituvannya-doslidzhennya-vivchennya-za-2024/> (дата звернення: 02.03.2025).
11. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі на 2024 рік. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 липня 2024 р. № 632-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/632-2024-%D1%80#n12> (дата звернення: 02.03.2025).